

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

***GEGENEINANDER, NEBENEINANDER, MITEINANDER.
DEUTSCH UND RUMÄNISCH ALS VERWALTUNGS- UND
GERICHTSSPRACHEN IM HABSBURGISCHEN
KRONLAND BUKOWINA (1848-1918)***

***CONFRUNTARE, CONVIEȚUIRE, COOPERARE.
GERMANA ȘI ROMANA CA LIMBI ALE
ADMINISTRAȚIEI ȘI JUSTIȚIEI ÎN PROVINCIA
HABSBURGICĂ BUCOVINA (1848-1918)***

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Doctorandă:

Prof. Univ. Dr.

Andrei CORBEA-HOIȘIE

Andreea A. HUȚANU

IAȘI

2018

Cuprins

Mulțumiri

Introducere în temă și obiective

I. Fundamente teoretice și demers metodologic

II. Despre diversitatea Monarhiei habsburgice

II.1. Dorul de *Eu* în melanjul habsburgic

II.2. Configurarea unui *Noi*

II.3. Transformarea limbii în armă

II.3.1. Multilingvism

II.3.2. Instrumentalizarea politică a limbii în discursul național

II.3.3. A alege e un chin: Cui îi aparține hibridul?

II.3.4. Politica lingvistică a curții imperiale

II.3.4.1. Cucereste și unește! (până în 1848)

II.3.4.2. Putere prin diversitate! (după 1848)

II.3.5. Lupta naționalităților pentru drepturi egale

III. Bucovina ca scenă a diversității

III.1. Construirea unui spațiu cultural hibrid

III.2. Un *Noi* bucovinean

III.3. Spiritul național român în Bucovina

III.4. Interferențe lingvistice în Țara fagilor

III.4.1. Gestionarea multilingvismului în sistemul școlar

III.4.2. Aspecte lingvistice în justiție și administrație

III.4.2.1. Uzul lingvistic în instituții administrative și instanțe de judecată

III.4.2.2. Uzul lingvistic în Dieta Bucovinei

III.4.2.3. Uzul lingvistic în legislație

IV. Dezvoltarea terminologiei juridico-administrative românești

IV.1. Fundamentele limbii române moderne

IV.2. Fenomenul traducerii: mai presus de cuvinte

IV.3. Chinul traducătorului

IV.4. Traducerea textelor juridice

IV.4.1. Traducerea ca generator de cultură

IV.4.2. Traducerea Codului civil austriac

IV.4.3. Biroul de redacție a *Foii legilor imperiale* și activitatea sa

IV.5. Terminologie juridico-administrativă

IV.5.1. Terminologie germană și românească

IV.5.2. Studiu comparativ al terminologiei românești

IV.5.3. Glosar german-român de termeni juridico-administrativi

Concluzii

Bibliografie

Rezumat

Prezenta lucrare își propune să analizeze raportul dintre limbile germană și română, precum și rolul jucat de aceste două limbi în administrația și justiția din provincia habsburgică Bucovina. Totodată ne concentrăm atenția asupra modului în care contactele lingvistice și culturale germano-române din acest teritoriu au influențat evoluția limbajului juridico-administrativ românesc și a terminologiei aferente.

Cercetarea întreprinsă se bazează pe o abordare interdisciplinară, care permite realizarea unui tablou cât mai complet al contextului vizat. Pornind de la cele mai recente teorii din domeniul culturii, lingvisticii și traductologiei, – expuse în capitolul I al tezei –, considerăm că limbile nu reprezintă entități stabile, bine delimitate și independente, ci organisme dinamice, care aparțin cel puțin unui spațiu cultural și interacționează cu elementele acestuia. Conform

studiilor lui Homi Bhabha și Moritz Csáky definim cultura ca spațiu de comunicare mobil, cu granițe difuze, în care au loc în permanență procese de schimb și negociere. Demersul nostru presupune așadar investigarea spațiului cultural bucovinean, care se încadrează într-un „câmp cultural” mult mai extins decât teritoriul fizic marcat de granițele provinciei. Astfel, pentru a identifica factorii lingvistici și extralingvistici care au influențat limbile germană și română, respectiv au fost influențați de acestea, analizăm mai întâi (în capitolul al doilea) spațiul cultural central-european, pentru a ne concentra mai apoi (în capitolul al treilea) asupra spațiului cultural bucovinean. Pe tot parcursul lucrării avem în vedere relația de interferență și influențare reciprocă dintre cele două spații, precum și raportul dintre limbă, cultură și putere, determinat în mare măsură de procesele de configurare a identității individuale și colective. Capitolul al treilea cercetează evoluția limbajului juridico-administrativ românesc, în special la nivel lexical, acesta fiind cel mai predispus schimbării. În acest scop prezentăm fenomenul de

traducere ca mijloc de inovare lingvistică, dar și culturală și efectuăm analize comparative ale terminologiei germane și românești din *Foaia legilor imperiale (Reichsgesetzblatt)* (edițiile bilingve din anii 1849, 1870 și 1916), din *Dicționarul juridic-politic* al bucovinenilor Aurel Onciul și Florea Lupu (1895) și din *Codicele civile* al Regatului român (1865). Termenii extrași din primele două surse și examinați în acest capitol se regăsesc într-un glosar terminologic german-român, în care oferim și informații etimologice.

Monarhia habsburgică a adăpostit o populație deosebit de eterogenă. Politica de expansiune a curții imperiale a condus la contactul fizic între indivizi de etnii și religii diferite, dar și la o coliziune între spații culturale. Astfel s-a cristalizat aici un mediu multilingv și multicultural marcat de diferențe, în care comunicarea avea loc într-o multitudine de coduri. O caracteristică importantă a secolelor al XIX-lea și al XX-lea constă în migrația puternică a populației, însoțită de transferul reciproc de elemente culturale și lingvistice, prin care au luat naștere indivizi hibrizi,

ce înglobau multiple identități. Astfel s-a conturat preocuparea pentru *eu* și pentru apartenența la o comunitate.

Ca urmare a evoluțiilor religioase, sociale, politice și economice inițiate de modernizare, limbile din imperiu au cunoscut un avânt puternic, resimțit mai ales după 1848. Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, ele nu au mai fost privite ca simple instrumente de comunicare, ci au primit noi sensuri, fiind folosite tot mai clar în plan politic pentru a defini și consolida națiunile emergente. Chiar și recensămintele – ca simbol al constituționalismului austriac –, în cadrul cărora se cerea specificarea unei singure limbi uzuale, au contribuit la această definire lingvistică a naționalității. Conform discursului național și intențiilor de autoidentificare/autoinventare națională, limba reprezenta un element de diferențiere, care delimita „propriul” de „străin” și separa așadar grupurile etnice. Totodată ea acționa ca liant între indivizii de aceeași etnie, construind astfel un anumit model de comunitate. Discursul național nu a conturat însă doar

comunități, ci și conștiințe și identități naționale. În acest context, limba a devenit simbol al naționalității și al culturii naționale și a fost cultivată pentru a servi la configurarea și cimentarea națiunii.

Politicizarea simbolică a limbii a amplificat potențialului conflictual inerent populației habsburgice eterogene. Evidențierea diferențelor lingvistice și trasarea de granițe ideologice între grupurile etnice a produs o slăbire a monarhiei, impunând schimbări în politica imperială privind naționalitățile și limbile lor. Dacă până în anul 1848 Habsburgii urmăreau instalarea germanei ca unică limbă de circulație a monarhiei, perioada 1848-1918, cu excepția erei neoabsolutiste, se distinge printr-o evidentă preocupare pentru aplicarea principiului egalității. Având în vedere structura populației habsburgice și amploarea mișcărilor naționale ce tindeau spre purificare identitară, această strategie, care presupunea recunoașterea și promovarea diversității, părea să fie cea mai inspirată alegere pentru a combate dizolvarea Imperiului.

Procese asemănătoare au avut loc și în Bucovina, unde instaurarea administrației habsburgice (1775), însoțită de valuri de imigrări controlate și voluntare, a dus la o coliziune între propriu și străin. Spre deosebire de alte zone ale monarhiei, aici s-au depus încă de la început eforturi pentru crearea unui sentiment de comunitate, care să încurajeze comunicarea și colaborarea interetnică. Drept dovadă stau, de exemplu, îndemnul noilor conducători la toleranță etnică și religioasă, precum și înființarea de școli multilingve, în care puteau învăța împreună copii de diferite etnii și care au format indivizi hibrizi. Astfel s-a configurat în timp o conștiință regională, potrivit căreia diferențele etnice nu reprezentau bariere de netrecut.

Imigrații germani s-au impus fără prea mari eforturi ca „străini buni,” fiind prezentați ca indivizi civilizați și civilizatori. Datorită acestei imagini pozitive asociate germanilor și având în vedere faptul că româna, în calitate de limbă a populației autohtone majoritare, era încă în curs de consolidare, germana a devenit principala limbă a Bucovinei.

În ciuda stadiului inferior de dezvoltare în care se afla, româna a fost inclusă în domeniile publice bucovinene, însă până în anul 1849 doar germana era recunoscută ca limbă a administrației provinciale. Întrucât autohtonii aveau nevoie de cunoștințe de limba germană pentru a putea interacționa cu funcționarii oficiali, germana s-a impus treptat ca *lingua franca* a tuturor etniilor, contribuind astfel la întărirea legăturilor dintre națiuni. Statutul și prestigiul de care se bucura germana au fost resimțite însă și ca o neglijare a limbilor autohtone, care erau folosite mai ales în cadrul privat. Pe de altă parte însă româna a fost predată încă de dinaintea anului 1848 în școlile înființate aici de Habsburgi, ceea ce a impus nevoia de a cerceta și standardiza această limbă. Româna modernizată astfel a fost dezvoltată apoi în continuare pentru a asigura, în calitate de bun cultural național, afirmarea națiunii nou definite.

În domeniile administrației și justiției, germana a dominat până la căderea Monarhiei habsburgice (1918), chiar dacă româna și ucraineana au fost recunoscute prin lege ca limbi oficiale ale provinciei

bucovinene (1849). În orice caz, schimbările privind politica lingvistică imperială, declanșate de revoluția din 1848 și de trecerea monarhiei la regimul constituțional, s-au făcut simțite și în Bucovina. Ca urmare a revendicărilor naționalității române, posibile nu în ultimul rând datorită progresul lingvistic înregistrat în ultimii ani, limba română a pătruns tot mai mult în domeniile publice, unde s-a putut dezvolta în continuare. Odată cu evoluția limbii române au crescut și pretențiile românilor privind egalitatea lingvistică în Bucovina, percepută ca posibilitate de a accede la puterea politică.

Deși în Bucovina existau o anumită competiție și uneori conflicte naționale, – care în unele cazuri au fost declanșate în mod paradoxal tocmai de aplicarea efectivă a principiului egalității etnice și lingvistice –, se poate vorbi despre o conviețuire mai degrabă armonioasă a populației marcate de pluralitate. Această armonie a fost afectată de discursurile naționale, care au ajuns să îmbrace forme instigatoare, promovând aversiunea față de străini. Transformarea cooperării plurietnice în confruntare

reprezenta un mijloc prin care cercurile naționale românești din interiorul și exteriorul provinciei doreau să consolideze propria națiune și să asigure afirmarea acesteia în plan politic. Existența statului român recent întemeiat presupunea, printre altele, documentarea legăturii profunde dintre românii separați de granițe și răspândirea ideii de unitate a acestora. Și românii nerecunoscuți ca națiune de administrația ungară s-au alăturat acestor eforturi, influențând la rândul lor mișcarea națională din Bucovina. Astfel de obiective au dus la descrierea Habsburgilor ca dușmani ai națiunii și naționalității române, discurs asimilat în Bucovina abia după 1890.

La nivel lingvistic, inițiativele naționale de legitimare istorică s-au concretizat prin numeroase acțiuni de investigare și atestare a originilor latine ale limbii române. Cercetările întreprinse în acest sens urmăreau configurarea unei conștiințe naționale românești, care să faciliteze orientarea lingvistică și culturală a națiunii către Apus. Prin intermediul lor, româna a fost proiectată într-un trecut îndepărtat și asociată cu o limbă nobilă, primind totodată un

fundament pentru dezvoltarea ei ulterioară. Rădăcinile latine au dictat așadar direcția de modernizare a limbii române, aliniată astfel cu limbile romanice moderne din Occident.

Deși persistă ideea influenței limbilor romanice moderne, mai ales a francezei, în procesul de cultivare a românei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, am putut arăta în prezenta lucrare și rolul jucat în aceeași perioadă de limba germană a administrației în respectiva evoluție. Capitolele III și IV ilustrează acest aspect în raport cu limbajul juridico-administrativ românesc și terminologia asociată acestuia. Luarea în calcul a românei în redactarea legislației – nu doar după introducerea principiului egalității prin constituție, ci și înainte de 1848 – sau în procesul de selecție a candidaților pentru posturi publice a provocat adaptarea lingvistică la noile realități administrative și juridice introduse în Bucovina habsburgică.

O contribuție de necontestat în acest sens au adus-o numeroasele traduceri efectuate în și pentru Bucovina. Ele nu urmăreau doar scopul practic de a

transpune informații dintr-o limbă în alta, ci au reprezentat un simbol al egalității lingvistice și au construit punți între culturi, au facilitat transferul de elemente lingvistice și culturale și au participat astfel la construirea culturilor. Importanța și efectele acestor traduceri au depășit granițele bucovinene nu doar în cadrul monarhiei, ci și în direcția celorlalte spații vorbitoare de limba română. Un exemplu bun în acest sens ni-l oferă *Codex Calimachus*, ai cărui autori s-au inspirat din codul civil austriac, *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*. În acest fel și prin intermediul altor activități de cercetare transfrontaliere în vederea redactării de traduceri bune sau de texte de specialitate în general, s-au conturat treptat fundamentele pentru uniformizarea limbajului juridico-administrativ românesc.

În ultima parte a tezei ne concentrăm în special pe traducerea *Foii legilor imperiale* din germană în română, îndreptându-ne atenția și asupra traducătorilor însărcinați cu această misiune. Obiectivele formulate în introducere au impus investigarea diacronică și sincronică a terminologiei

juridico-administrative utilizate în textele bilingve ale acestei publicații. Cu ajutorul analizelor comparative am evidențiat pe de o parte evoluția terminologiei românești, iar pe de altă parte procesele prin care a avut loc această evoluție.

Traducătorii *Foii legilor imperiale* aveau de îndeplinit o sarcină laborioasă, întrucât limba română era încă în curs de modernizare și nu avea o terminologie fixă, standardizată. Odată cu transpunerea conținuturilor din germană în română, ei trebuiau să construiască noi unități lexicale în limba țintă, și asta într-un timp foarte scurt. Traducerea foilor de legi reprezenta așadar o provocare în fața căreia orice traducător s-ar putea simți descurajat și ar fi putut fi considerată chiar imposibilă, având în vedere lipsa de echivalente terminologice între cele două limbi. Traducătorii din biroul imperial de redacție nu s-au lăsat însă intimidăți de idealul intangibil al traducerii perfecte, ci s-au folosit de această ocazie pentru a-și cultiva limba maternă. Astfel au contribuit totodată la îmbogățirea tezaurului

cultural românesc, influențând finalmente și raporturile de putere din Bucovina.

Comparând termenii germani și românești extrași din edițiile anilor 1849, 1870 și 1916, am identificat două procedee de formare a unităților terminologice din limba țintă: împrumutul (preluarea de termeni din limba sursă și eventual adaptarea lor la limba țintă) și calchiera. Cu privire la cel din urmă procedeu, distingem între calcurile semantice (alocarea de noi sensuri unor cuvinte deja existente în limba țintă, după modelul limbii sursă), calcurile sintagmatice (transpunerea membru cu membru a unităților frazeologice din limba sursă în limba țintă) și calcurile de structură (crearea de noi termeni prin compunere sau derivare, după modelul limbii sursă). Toate acestea sunt ilustrate în capitolul IV cu ajutorul mai multor exemple.

Din punct de vedere diacronic am putut ilustra evoluția terminologiei românești în cadrul perioadei cercetate. Un argument pentru lipsa de standardizare a terminologiei juridico-administrative românești din anul 1849 îl reprezintă faptul că mulți termeni erau

folosiți în mod inconsecvent. Așadar, unele noțiuni germane au câte trei sau chiar patru echivalente românești. Cu timpul s-a remediat această problemă, traducătorii respectând mai îndeaproape principiul terminologic „un termen-un sens.”

Dacă la început – în special în ediția din 1849 – apar numeroase calcuri după modelul german, mai târziu s-au introdus tot mai multe împrumuturi în textele românești, fapt ce a asigurat totodată economia limbajului. Marea majoritate a acestor împrumuturi au origini latine și au pătruns în limba română (și) prin intermediul altor limbii. Cele mai importante roluri în acest sens le revin limbilor germană și franceză, care reprezentau totodată formele de exprimare a două spații culturale frecventate de români.

Bineînțeles că influența puternică a limbii germane se explică și prin raporturile de putere prezente în Bucovina, dar și prin faptul că în cadrul acestui proces de traducere, care impunea crearea de noi termeni, limba sursă era germana. În plus, limbajul juridico-administrativ conținea (și conține în

continuare) numeroase unități terminologice de origine latină, fapt care se explică prin funcția pe care latina o îndeplinise ca *lingua franca* a spațiului european. Toți acești termeni din textele germane au fost preluați în textele românești cu formă identică sau eventual ușor modificată, de unde putem concluziona că limba germană trebuie considerată o sursă etimologică a neologismelor românești, chiar dacă în cazul unor termeni ea nu este menționată în dicționarele consultate de noi.

Am comparat termenii extrași din *Foiaia legilor imperiale* și cu cei din *Dicționarul juridic-politic* publicat de Aurel Onciul și Florea Lupu în anul 1895. Deși cei doi autori declară în introducere că s-au folosit de terminologia din Regatul român pentru a redacta acest lexicon, fără a menționa însă traducerile publicației imperiale, din analiza noastră reiese că ele au servit, cel mai probabil, ca sursă de inspirație în acest sens. Multitudinea de termeni comuni, dar și faptul că Aurel Onciul deja activase ca traducător în cadrul biroului de redacție vienez și se ocupase de traducerea *Foii* din germană în română, întăresc

această ipoteză. Dorința autorilor de a evidenția spațiul cultural din afara Bucovinei ca sursă terminologică principală poate fi explicată prin agenda politică a cercurilor naționale românești, care urmăreau unificarea limbii române și totodată unirea tuturor românilor.

Comparația pe care am realizat-o între termenii românești din dicționarul juridic-politic și cei din *Codicele civile* intrat în vigoare în Regatul român în anul 1865 confirmă afirmațiile celor doi autori bucovineni. Și aici am identificat termeni comuni, însă relevant este faptul că unii dintre aceștia se regăsesc și în ediții ale *Foii legilor imperiale* de dinainte de 1895. O ultimă comparație între terminologia românească din publicația imperială și cea din *Codicele civile* dezvăluie de asemenea multe construcții lexicale comune. Eforturile de modernizare a limbii române sub imperiul unificării dădeau așadar rezultate. Ideea că româna are rădăcini bine înfipite în limba latină depășise granițele politice existente și pătrunsese în conștiința românilor. Prin urmare și limbajul juridico-administrativ românesc

din Bucovina a fost îmbogățit mai ales prin unități lexicale provenite din latină, chiar dacă aici româna conviețuia cu germana și ar fi putut urma modelul acesteia pentru a-și dezvolta o terminologie modernă.

În completarea investigării terminologice am întocmit un glosar germano-român, în care prezentăm toți termenii extrași din *Foaia legilor imperiale* și din *Dicționarul juridic-politic*. Aici se poate urmări pe de o parte evoluția diacronică a terminologiei românești, întrucât glosarul specifică izvoarele fiecărui termen. Astfel, pentru unii termeni germani pot fi consultate variantele de traducere din anii 1849, 1870, 1895 și 1916. Pe de altă parte, glosarul conține și informații etimologice, precizând originea neologismelor românești, atât în cazul împrumuturilor, cât și în cazul calcurilor. În acest scop, am folosit dicționare etimologice ale limbilor germană și română pentru a documenta pătrunderea în cele două limbi a termenilor de origine latină. Întrucât în urma cercetărilor noastre am depistat neologisme care au fost introduse în limba română și prin intermediul germanei, am completat datele etimologice din

sursele consultate în mod corespunzător și am marcat aceste completări cu * și text **Bold**. Pentru termenii românești care, din punctul nostru de vedere, au rezultat din calchieri după modelul german, am specificat mecanismele de formare identificate.

*

Pe baza cercetării interdisciplinare ce a permis elaborarea prezentei lucrări, putem concluziona că raporturile și progresele lingvistice din Bucovina habsburgică au fost determinate de o multitudine de factori interni și externi. Confruntarea și interferența mai multor spații culturale au generat aici un mediu multilingv, în care indivizii de etnii diferite și-au dezvoltat noi mijloace de comunicare. Conform premisei noastre inițiale, româna se prezintă ca un organism deosebit de dinamic în perioada 1848-1918, modernizarea ei fiind stimulată și de contactul cu limba germană.

Având în vedere conviețuirea mai curând armonioasă a populației bucovinene și schimbările demarate în 1848 privind politica lingvistică imperială, admitem că implementarea principiului *Unitate în diversitate* a avut în oarecare măsură succes în această provincie, deși spre finalul secolului al XIX-lea unele cercuri naționale militează pentru distanțarea grupurilor etnice. Preocuparea pentru identitatea individuală sau colectivă și negocierea relațiilor de putere din Bucovina s-au răsfrânt asupra ierarhiei lingvistice și totodată asupra evoluției limbilor de aici. Transformările lingvistice au declanșat la rândul lor o reconfigurare a spațiilor culturale reunite de Țara Fagilor.

Limba ca mediu și instrument de comunicare, prin care individul interacționează cu lumea și se înscrie în istoria societății, trebuie reînnoită și adaptată în permanență, astfel încât să corespundă realității în continuă transformare. Un rol benefic în acest sens îl poate avea contactul cu alte limbi și spații culturale, după cum am arătat prin exemplul Bucovinei, unde conviețuirea cu limba germană a

provocat și încurajat modernizarea limbii române.
Interacțiunea interculturală trebuie privită așadar ca
fenomen pozitiv și dezirabil, diversitatea lingvistică și
culturală fiind o bogată sursă de inovare.